

РОЗДІЛ IV

Теорія та практика перекладу

УДК 81'255.2=134.2

Галина Верба

Особливості відтворення в українському перекладі іспанських дієслів говоріння (на матеріалі роману Е. Сабато «Тунель» та його перекладу українською мовою)

У статті розглянуто функціонування дієслів говоріння в структурі іспанського оригінального художнього твору та їх відтворення в українському перекладі. Дієслова говоріння можуть уживатися разом з уточнювальними обставинами та описом паралінгвістичних засобів мовленнєвої поведінки персонажів, що є суттєвою складовою художнього твору та засобом характеристики персонажів і створення художнього образу. Асиметрія лексичних засобів вербалізації введення акту говоріння, котрі класифікуються за низкою критеріїв, зокрема гучності, оцінного складника та характеру репліки прямої мови, обумовлює застосування різного роду перекладацьких трансформацій. Водночас мовленнєва поведінка детермінується певною мірою національною приналежністю й особистісними характеристиками персонажів. Мета перекладача – адекватне відтворення авторської інтенції з урахуванням контексту та національних маркерів, мета, котра все ж подекуди не досягається частково внаслідок перекладацької неухважності або ж надмірного одомашнення перекладу.

Ключові слова: пряма мова, *verba dicendi*, паралінгвістичні засоби, переклад, трансформації, адекватність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одна із засадничих складових частин перекладацької компетенції перекладача художньої літератури – досконале володіння своєю рідною мовою та тонке відчуття іноземної мови, із якої саме й проводиться переклад. Саме тому до профілюючих дисциплін підготовки перекладачів входить низка предметів із порівняльного мовознавства: порівняльна граматики, порівняльна лексикологія та порівняльна стилістика. Саме ці дисципліни покликані сформувати мовну компетенцію перекладача, яка не дасть йому змогу як послуговуватися міжмовними паронімами, або ж, як це прийнято називати в перекладознавстві, «хибними друзями перекладача», так і використовувати відповідники, що змінюють стилістичне забарвлення оригінальних висловів. Безумовно, художній переклад, як і переклад у цілому, не зводиться власне до суто мовного перекодування оригінального тексту, суттєву роль відіграють і позамовні чинники, такі як час та обставини написання твору, особистісні характеристики автора, його світобачення тощо.

Мета й завдання статті. У пропонованій розвідці ми поставили за мету розглянути особливості відтворення дієслів, що вводять пряму мову персонажів, тобто *verba dicendi*, що актуалізують мовленнєву поведінку персонажів, їхній емоційний стан, ставлення до співбесідника та до теми розмови. Окрім власне слів говоріння, пряму мову персонажів також можуть супроводжувати міміка, жести, власне емоційний стан (розгубленість, гнів, любов тощо), тобто так звані паралінгвістичні засоби мовної поведінки персонажів. Питання вивчення дієслів говоріння привертає увагу мовознавців, десь починаючи з 60-х років минулого століття, як із погляду таксономії таких дієслів, так і їхнього функціонального чи стилістичного значення. Зокрема, такі дієслова вивчались і в структурі художнього тексту [Бахтина В. П., 1964; Бабенко Л. Г., 1980; Степанова Г. В., 1970; Митяй З. О., Гут Н., 2007, Беспалова Ю. В., 2002]. Водночас питання їх адекватного відтворення, зокрема в іспансько-українському перекладі, не знайшли свого належного висвітлення. Пропонована розвідка – це лише перший крок у вивченні доволі широкої теми відтворення в перекладі іншопольтурної мовленнєвої поведінки та засобів введення прямої мови в структуру художнього тексту.

Перекладач стоїть перед завданням якомога адекватніше відтворити в перекладі такі засоби, аби не спотворити авторський задум і не змінити акценти, розставлені письменником. Адже саме через мовленнєву поведінку значною мірою розкривається характер персонажа та його образ у цілому. До таких засобів належать як власне *verba dicendi*, так і обставини, які уточнюють дію, виражену такими дієсловами, а також опис паралінгвальних засобів, що супроводжують мовленнєву діяльність. Вплив позамовних чинників на мовленнєву поведінку доволі значний, адже кожна національно-культурна спільнота виробила певні стандарти як офіційного, так і неофіційного спілкування, де рівень есоційності, оцінності, тембр і висота голосу мають певну національну залежність. Так, нам помітна схильність до жестикуляції південних народів, зокрема італійців, стриманість і певна «монотонність» північних народів. Тією чи іншою мірою така поведінка віддзеркалюється і в художньому творі через авторську мову та його коментарі.

Як свідчить власне мовленнєвий матеріал, окрім власне прямих еквівалентів таких лексичних засобів у двох мовах, доволі часто в мові перекладу наявні часткові відповідники – узуальні чи okazionalnі. Тобто перекладач удається до різноманітних лексичних, а іноді й граматичних чи лексико-граматичних трансформацій.

Вихідним матеріалом для перекладу в нашому випадку перекладу дієслів говоріння є наявні в мовах лексико-семантичні поля, що дають змогу відшукати найближчий за значенням і контекстом відповідник. Порівняльний аналіз лексико-семантичного поля дієслів говоріння в іспанській та українській мовах засвідчує наявність значної кількості синонімічних засобів. Базовими дієсловами говоріння в іспанській мові є *hablar, decir, preguntar, contestar / responder*, а в українській – *говорити / сказати; (за)питати / спитати; відповідати*. Аналіз словників синонімів в обох мовах підтверджує доволі широке поле синонімічних засобів. Так, словник Федеріко Карлоса Саїнс де Роблеса містить 53 синоніми до дієслова *decir*, 12 синонімів до дієслова *preguntar* і 22 синоніми до дієслова *responder*. В українській мові ми проаналізували два словники синонімів Караванського та Полюги, результати нашої розвідки такі: дієслово *говорити* в Полюги має понад 30 синонімів, а в Караванського – 27; дієслово *питати* в Караванського – 12 дієслів, у Полюги відсутня стаття; *відповідати* в Полюги – 10 дієслів, у Караванського – 18. Безперечно, кількісні показники доволі відносні, адже значно цікавіші й корисніші аналіз тих дієслів, які у двох досліджуваних мовах розглянуто як синоніми. Так, в іспанській мові синонімами до дієслова *decir* виступають насамперед ідеографічні синоніми, тобто дієслова, що мають відмінності денотативного характеру, наприклад *decir, indicar, concretar, especificar, informar, citar, etc.* Такі синоніми трапляються і в українській мові (*передавати словами думки, розмовляти, вести річ, висловлюватися, твердити*), проте загалом основний масив синонімів в українській мові – це стилістичні, де кожне з дієслів не лише виражає дію говоріння, але й містить конотативні смисли. Таким чином, синонімічні вирази до дії говоріння містять оцінні значення або ж характеризують процес говоріння з погляду його фонетичних особливостей: *рубати, хрипіти, (високим неприємним голосом) скрипіти, (зі злобою й присвистом), сичати, шипіти (крізь сльози), хлипати, зневажл. гавкати, гарчати, (перев. про чужу, не зрозумілу слухачеві мову), розм.: телготати, лопотати, цвенькати, шваркотіти* тощо. Така асиметрія засобів вираження дії говоріння свідчить про відмінності концептуального характеру: українець не просто *говорить*, він або ж *цвенькає*, або ж *подейкує*, або *глаголить*. Те ж саме можемо простежити й з іншими дієсловами, про які йшлося: українець не просто *відповідає*, а *відрізує* або *відгукується*, або ж навіть *огризається*. Таке твердження, безумовно, не є категоричним, бо і в українській мові наявні ідеографічні синоніми до дієслів говоріння, і в іспанській мові наявні окремі стилістично марковані дієслова говоріння, проте все ж стверджуємо, що в цілому в українській мові переважають стилістичні, найбільше розмовні або ж знижені синоніми до дієслів говоріння, в а іспанській більша кількість саме ідеографічних синонімів.

Така асиметрія засобів вираження говоріння в іспанській та українській мовах не могла не віддзеркалитись і на перекладі таких дієслів у художньому тексті. Предметом нашої розвідки став роман аргентинського письменника Е. Сабато «Тунель» і його український переклад, здійснений Олександром Буценком. Методом суцільної вибірки зібрано ілюстративний матеріал щодо перекладу дієслів говоріння, їхніх синонімів та непрямих засобів уведення прямої мови. Результати аналізу зібраного матеріалу засвідчили таке:

- Лише в деяких, доволі незначних випадках перекладач удається до прямих відповідників дієслів говоріння:

1) – *No advertí que usted preguntaba por la escena del cuadro – dijo temblorosamente (56). – Я не зрозуміла, що ви запитуєте мене про сцену на картині, – сказала вона з тремтінням у голосі (64).*

2) *Se quedó un momento sin hablar, mirando al suelo. Luego dijo con lentitud: — La recuerdo constantemente.* – Вона трохи помовчала, дивлячись у землю. *Todí nekvanoм проказала:* – Пам'ятаю в подробицях (20).

3) *Oí que ella decía: — ¿Un mensaje de desesperanza, quizá? — Я почув, як вона проказала:* – Можливо, це послання розпачу? (30).

В абсолютній же більшості випадків і навіть у наведених вище Е. Сабато уточнює дію говоріння особливостями такого акту (*con lentitud, temblorosamente, etc.*).

• Найчастотнішими є відтворення дієслів говоріння контекстуальними відповідниками, що узгоджуються зі змістом самої репліки, проте прямо не відповідають власне самим дієсловом, ужитими автором. У таких випадках маємо лише узуальні відповідники, які в деяких випадках відповідають стилістичній домінанті автора, а в інших дещо змінюють стилістичні параметри оригінального тексту. Розглянемо це на деяких прикладах.

(1) *—Tengo que irme. — Caramba, cómo lo lamento —comentó Allende —. Espero que volvamos a vernos. — Sí, sí, naturalmente —dije (28).* – Мені час іти. – Отакої, як шкода, – *засмутився Альєнде.* – Сподіваюсь, ми ще побачимось. – Так, так, звичайно, – *пообіцяв я* (38).

Як видно з наведеного прикладу, перекладач уживає непряме дієслово говоріння *засмутився*, замість прямого *comentó*, виходячи зі змісту самої репліки персонажа, так само, як і в репліці-віповіді дієслово *decir* замінено контекстуальним відповідником *пообіцяти*. Такі заміни суттєво не впливають на відтворення стилю автора оригіналу, оскільки вони цілком відповідають змісту наведених реплік.

Заслугують на увагу також випадки вживання стилістично маркованих дієслів говоріння в українському перекладі на заміну дескриптивним засобам вираження особливостей говоріння в іспанському тексті:

– *—¿ Y quién te autoriza a decir que yo me escondo! — respondió con violencia (33).* – А хто тобі сказав, що я ховаюся! – *скипіла вона* (55). – *— Sos increíblemente cruel — pudo decir, al fin (36).* – Ти неймовірно жорстокий, – *спромоглася, зрештою, видихнути вона*(58).

(3) *El otro sonrió con infinita estupidez, pero con el propósito de querer mostrar viveza. La mujer me miró y me dijo: — Es completamente imposible. — Le puedo mostrar documentos — repliqué, sacando unos papeles (53).* – Її напарник вишкірився, як заплішений дурень, що прагне, однак, виказати свою дотепність. Жінка *зліпнула на мене і відрубала:* – Це цілковито неможливо. – Я можу пред'явити документи, – *зауважив я, витягаючи свої папери* (90).

(4) *Le grité brutalmente: ¿Le digo que la necesito! ¿Me entiende? (53).* – Кажу, що ви мені потрібні! – *гарикнув я.* – *Розумієте?*(90).

(5) *Ella estaba asustada: — ¿La ventanita? — balbuceó —. ¿Qué ventanita? (8).* – Вона *отетеріла:* – Віконця? – *пробурмотіла вона.* – Якого віконця? (19).

(6) – *Esta conversación es absurda — replicó —. Todo esto es una tontería. Me asombra que te preocupes de cosas así (30).* – Це порожня розмова, – *відрубала вона.* – цілковита дурниця. Мені дивно, чому тебе хвилюють такі речі (50).

Як свідчать наведені приклади, перекладач скористався всім багатством української мови, аби виразити емоційну складову оригіналу, як на наш погляд, стилістично дещо знизивши тональність мовлення, порівняно з оригіналом. Так, якщо можна погодитися з контекстуальним відповідником *pudo decir, al fin — спромоглася, зрештою, видихнути*, адже йдеться про стан жінки, яку головний герой звинувачує, її реакція доволі болісна на такі слова, то в останньому прикладі має доволі згрубілий переклад як власне першої фрази (*той другий посміхнувся мені з виразом безкінечної тупості, проте намагаючись виявити жвавість думки*), то друга фраза значною мірою перекладена недоречно знижено, адже в оригіналу сказано всього (*вона на мене подивилась і сказала*).

Характерною особливістю вжитку слів говоріння в романі Е. Сабато «Тунель» є наявність уточнювальних особливостей говоріння, що певною мірою компенсує деякий брак стилістично маркованих дієслів говоріння в іспанській мові. О. Буценко доволі точно в більшості випадків передає такі особливості мовлення, при цьому характерні прийоми рекатегоризації під час перекладу:

(1) – *Me haces mal, Juan Pablo — dijo suavemente (28).* – *Ти робиш мені боляче, Хуане Пабло,* – *тихо мовила вона* (47).

(2) – *Has estado sonriendo — dije con rabia. — ¿Sonriendo? — preguntó asombrada (29).* – *Ти всміхалась,* – *гнівно зауважив я.* – *Всміхалась?* – *здивовано перепитала вона* (48).

(3) – *¿Qué pasa? — pregunté asombrado. — Me voy — repuso secamente. Me levanté como un resorte (29).* – *В чому справа?* – *здивувався я.* – *Я йду,* – *сухо кинула вона.* *Я сп'явся на рівні, як на пружині* (48).

(4) – *Imaginas que he sonreído – comentó con sequedad (29) – Тобі здалося, що я посміхнулась, – зауважила вона холодно (48).*

Аналіз також засвідчує, що в перекладі найчастотнішими є рекатегоризація *прийменник з іменником* → *прислівник*, причому зазнають семантичної зміни власне іменники оригіналу, наприклад: *comentó con sequedad* → *зауважила вона холодно*, хоча точніше було б *сухо*, що також узуально для позначення неемоційного нейтрального мовлення; *dije con rabia* → *гнівно зауважив*, у цьому випадку переклад точніший за попередній, проте все ж іспанське *rabia* за інтенсивністю значення дещо поступається українському «гнів», точніше було б усе ж ужити іменник чи похідний від іменника «лють»; *dijo suavemente* → *тихо мовила вона* – тут спостерігаємо лише субституцію лексичного значення, адже в оригіналі автор зазначає, що говорила вона *м'яко*, тобто *лагідно*, сема неголосного мовлення присутня, проте вона не є визначальною.

Як і в попередніх прикладах, заміна однієї обставини способу дії на іншу часто зумовлюється саме контекстом:

– *Necesito verla, María – repetí con violencia – . No he hecho otra cosa que pensar en usted desde el mediodía (19) – Мені треба побачити вас, Маріє! – повторив я з притиском, – я від полудня нічого іншого не робив, як тільки думав про вас (32).*

Як бачимо, у цитованому прикладі, на перший погляд, маємо неточність *con violencia* – з *притиском*, точніше було б *сказати грубо, жорстко*, проте, виходячи з контексту, запропонований перекладачем варіант є прийнятним.

¿Por qué no contesta? – le dije con nerviosidad creciente (20) – Чому ви не відповідаєте? – спитав я, нервуючи (33).

У наведеному уривку іменниковий зворот відтворено українським дієприкметником, перекладач вилучив *creciente*, хоча його цілком можна було б відтворити за допомогою звороту *все більше (нервуючи)*.

Переклад дієслів говоріння також іноді підпадає під лексико-граматичні трансформації. Адже дієслівна парадигма іспанської та української мов має значні розбіжності, зокрема це стосується відтворення окремих часових форм і дієслівних перифраз. Для української мови характерне вживання низки однокорінних дієслів із відмінними префіксами чи суфіксами, які, окрім функції розрізнення доконаного та недоконаного видів, можуть слугувати для вираження різних аспектів дії, пор. *питати, запитати, спитати, допитати, випитати, перепитати* тощо; або ж до дієслова *казати*: *сказати, виказати, переказати, підказати, приказувати, указувати, наказувати, відказати* тощо. Вочевидь, деякі похідні від дієслова *казати* набули вже іншого значення (*наказувати, указувати*), інші ж частково змінили значення основної семи. Найчастотнішою граматичною трансформацією є заміна перифраз $V_1 + \text{Prep.} + V_2$ на просте похідне дієслово в українській мові, наприклад:

– *¿Y de qué podía sonreír? – volvió a decir con dureza (29) – І з чого, цікаво, я могла сміятися? – перепитала вона жорстко (48).*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проведеного аналізу можна дійти деяких попередніх висновків, що послугують основою для подальших досліджень особливостей художнього перекладу в частині авторського тексту на уведення прямої мови персонажів. Перекладач найчастіше послуговується контекстом, а саме змістом самої реалії й не дотримується буквального вираження дієслів говоріння у вихідному тексті. Така стратегія видається в цілому адекватною, оскільки дає змогу за умови асиметрії лексичних засобів вираження процесу говоріння у двох мовах досягти адекватності перекладу тексту в цілому. Водночас перекладач іноді використовує українські відповідники, не враховуючи їхній конотативний аспект, що може призвести до деформації авторської оцінки та доместикації перекладу. Зроблені нами висновки є лише попередніми, оскільки ґрунтуються на перекладі лише одного твору й одним автором, то ж вважаємо за доцільне розширити таке коло досліджень, що може допомогти узагальненню визначення засобів уведення прямої мови в оригіналі та стратегій їх відтворення в перекладі.

Джерела та література

1. Ніколаєва Н. Г. Семантично-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – К., 2003. – 29 с.
2. Беспалова Ю. В. Лінгвостилістичний потенціал лексики мовленнєвої дії у художньому тексті (на матеріалі творів О. І. Купріна та В. Вересаєва) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. В. Беспалова. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
3. Гут Н. Дієслова говоріння в авторських ремарках роману Г. Тютюнника «Вир» / Н. Гут // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 39–41.

4. Митяй З. О. Функціонально-семантична організація дієслів говоріння у мові художньої прози П. А. Загребельного / З. О. Митяй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=9852&chapter=1>
5. Бахтина В. П. Некоторые особенности глаголов речи в русском языке / В. П. Бахтина // Ученые записки Башкирского университета. – 1964. – Т. 18. – Серия : Филологические науки. – № 8 (12). – С. 35–51.
6. Степанова Г. В. Лексико-семантическая группа глаголов речи в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. В. Степанова ; Моск. гос. пед. ин-т. – М., 1970.
7. Бабенко Л. Г. Функциональный анализ глаголов говорения, интеллектуальной и эмоциональной деятельности (на материале художественной речи А. Платонова) : дис. ... канд. филол. наук / Л. Г. Бабенко ; Урал. гос. ун-т. – Свердловск, 1980.
8. Сабато Е. Тунель : пер. О. Буценка / Е. Сабато. –К. : Графіті, 1996. – 111 с.
9. Sábato E. El túnel [Electronic resource]. – Mode of access : <http://biblio3.url.edu.gt/Libros/sabato/tunel.pdf>

Верба Галина. Особенности воспроизведения в украинском переводе испанских глаголов говорения (на материалы романа Э. Сабато «Тунель» и его перевода на украинский язык). Исследование затрагивает вопросы функционирования глаголов говорения в структуре художественного произведения и их воспроизведения в переводе. Глаголы говорения могут выступать вместе с уточняющими обстоятельствами и описанием паралингвистичних средств речевого поведения персонажей и являются существенной составляющей художественного произведения, средством характеристики персонажей и создания художественного образа. Асимметрия лексических средств вербализации введения акта говорения, которые классифицируются по ряду критериев, в частности, громкости, оценочной составляющей и характера реплики прямой речи, понуждает к применению различного рода переводческих трансформаций. В то же время, речевое поведение детерминруется в определенной степени национальной принадлежностью и личностными характеристиками персонажей. Целью переводчика является адекватное воспроизведение авторской интенции с учетом контекста и национальных маркеров, цель, которая все же иногда не достигается в результате частично переводческой невнимательности или чрезмерной украинизации / доместикации перевода.

Ключевые слова: прямая речь, *verba dicendi*, паралингвистические средства, перевод, трансформации, адекватность перевода.

Verba Halyna. Peculiarities of the Reproduction in the Ukrainian Translation of the Spanish Verbs of Speaking (Based on the Translation of the Novel of E. Sabato «El Túnel» and its Ukrainian Version). The study reveals the usage of verbs that express different patterns of speaking qualities in the structure of the Spanish literary text and their reproduction in the Ukrainian translation. These verbs can be accompanied with clarifying circumstances and description of paralinguistic means of verbal behavior of literary heroes. It is an important mean of the characterization of protagonists, the way to implicitly describe somebody's character and artistic images. Asymmetry in lexical means to verbalise acts of speaking, which are classified according to several criteria, including volume of voice, the evaluative component of the verb and type of the introduction of direct speech in the text, force translators to use various types of translation techniques. Meanwhile the verbs used to describe character's style of speaking possess to some extent national characteristics and personal features of literary heroes. The translator's goal is to reproduce adequately the author's intentions according to the national context and markers, goal that is still often underachieved due to the lack of translator's attention or excessive domestication of the literary text.

Key words: direct speech, *verba dicendi*, paralinguistic means, translation, transformation, adequacy.

Стаття надійшла до редколегії
30.03. 2016 р.

УДК 81'25-051:[82-3=111:070.488]«1959/1991»

Ірина Іллів-Паска

Перекладачі англомовної прози (сторінками журналу «Всесвіт»)

У статті розглянуто вплив особистості перекладача на добір творів для перекладу в межах тоталітарного культурно-суспільного простору та Незалежної України. Теоретичну основу складають принципи «культурного повороту» в перекладознавстві й найновіше дослідження про особистість перекладача М. Іваницької. Із цього